

„ПО ЖИЦАТА“ ОТ ЙОРДАН ЙОВКОВ . РАЗКАЗ ЗА СТРАДАНИЕТО И СЪСТРАДАНИЕТО

Искра Панова (литературовед) пише: “Когато четеш Елин- Пелинов или Вазов разказ, иде ти да кажеш: “Виж какво става, какво се случва с хората”; при Йовковия– “Виж какви били хората”, защото докато в разказите на Елин Пелин и Иван Вазов в центъра на вниманието е случката, събитието, в което хората се проявяват, то в разказите на Йордан Йовков в центъра са човешките характери. Точно човешките характери и ценности са поставени на изпитание в разказа “По жицата”, където героите трябва да направят морален избор- единият да се справи със страданието и да го преодолее, за да продължи живота на детето си, а другият– на фона на външната статичност на собствения си живот- да изстрада динамично болката на чуждия. Гунчо, застигнат от голямо лично нещастие, понесъл на плещите си като че ли бремето на цялото човешко страдание, ще пренебрегне собственото си неверие и представи, за да даде надежда на детето си. Моканина, който чрез съзерцание е опознал света, ще се вживее в мъката на непознатия и ще даде най-точния израз на човешкото състрадание.

Хората в “По жицата” са представени в два плана– в плана на социалната определеност (бедни селяни) и в плана на нравствената определеност (добри хора). Планът на социалната определеност на героите присъства само за да се подсили впечатлението за страдание. А планът на нравствената определеност трябва да доведе единия от героите до проява на състрадание и до добротворчество. Гунчо и Моканина са малките големи хора. „Малки”– в социален план, защото те принадлежат към “дребосъка” на обществото, към безкрайната маса на обречените на вечно зло страдащи хора. А “големи”– в плана на моралните ценности, защото всеки един от тях намира сили да пренебрегне себе си заради друго човешко същество.

Гунчо (в естествената бащина любов и привързаност към децата си) е търпял стоически лишенията и оскъдицата, но в крайна сметка е успял да запази само едно от тях– момиче, което са “гледали като очите си ” (“... от устата си съм отделял, да му купя нещо, да му направя дреха, та да не му е мъчно, като гледа другите”). Всички жертви, които е направил добрият баща, са били за доброто на децата и именно чрез смъртта на децата си е уязвен и наказан- това е формата на неговото екзистенциално страдание.

Последното останало живо дете на Гунчо (Нонка освен всичко друго е момиче, което от гледна точка на патриархалните ценности е слаба позиция.) е още по– голямо изпитание за бащата, защото проверката на бащините чувства на героя и силата на духа му чрез битовите лишения като че ли е била слаба. Сега Гунчо е тръгнал да търси “бяла лястовица”, т.е. чудо. Той прави нещо, в което не вярва, като пренебрегва своите представи и убеждения за живота и света, защото трябва да спаси единствената ценност, която му е останала– животът на Нонка. Така човешкият живот, като висша ценност, се превръща в пробен камък за морала на другите хора. Ако издигнат като цел и ценност именно човешкия живот и покажат готовност да направят всичко, за да го спасят, те са “добри хора”.

Съвестта на Моканина също е подложена на изпитание. Той не вярва, но много му се иска да вярва, че има спасение за болното момиче и излъгва (повтаряйки лъжата на Гунчо), защото това е единственото, което може да направи, за да помогне. В разказа хората и обстановката са обрисувани през погледа на Моканина (без да се прибягва към буквалното изразяване на тази гледна точка в "аз"- форма), за да се сведе до минимум авторовото присъствие, въпреки че очевидно Петър Моканина е героят, който изразява авторовата гледна точка.

Йовков прави портретна характеристика на Гунчо и жена му още в началото на разказа, защото (въпреки конкретизацията и индивидуализацията, които са постигнати чрез отделни детайли) те двамата представят обобщени образи на обречени на страдание хора. По този начин (преди още да бъде "изречено") страданието е показано. Изразът "го гони някаква беда" е ключов за характеризирането на българския селянин, а и на човека изобщо ("тоя непознат селянин не се е отбил при него току- тъй, а го гони някаква беда", "когато жените отпуснат тъй ръченика си, мъчи ги не толкоз жегата, колкото нещо друго").

Гунчовият разказ свидетелства за живота на бедните селяни: той "ходи" из селата, за да продава своята хума; „прехранваме се “ е обобщение за бедността, която се надвива с огромни усилия. Но не трудният живот е сломил непознатия селянин. Мъката е тази, която пълни блуждаещия му поглед с грижа и кара дебелиите му мазолести пръсти да треперят, докато свиват цигарата. "Имам една момичка болна", "Само да не беше ни се случила таз беда...", "Не ни траят децата"- дори само тези три кратки и ясни изречения, пръснати из речта на героя, са напълно достатъчни, за да бъде изразена мъката, но Йовков психологизира ситуацията допълнително- той разкрива душевното състояние на героя чрез авторови думи за гласа, жестовете, паузите и погледа на Гунчо по време на разказването. По този начин в текста е показан жив човек, чиято душа е завладяна от страдание. Бедата, която му се е случила, е обсебила героя (Йовков показва това по различни начини), но той не се е предал, а се опитва да и се противопостави, да намери изход от затруднението.

Срещата на Моканина с чуждото нещастие е възможност за изява на неговата богата душевност и благородството му. Още докато брани непознатия от кучетата, той проявява своята наблюдателност и умението си да разбере човека. Проницателният му поглед безпогрешно открива белезите на бедността и мъката, а човечността го кара да съчувства на изпадналия в беда непознат и да се опита да му помогне. Не от любопитство задава той своите въпроси, а за да помогне на човека да "изприкаже" мъката си, да я извади от душата си. Обръщението "братко" е ярък израз на собственото му състояние, когато слуша тъжната изповед на непознатия. Човекът вече не е "другоселец" и непознат, т.е."чужд", а "брат" в страданието. Чуждата беда трогва дълбоко овчаря и той се вживява в нея, приема я като своя.

"Нещо се повдига в гърдите на Моканина, задуши го, очите му се премрежиха"- това е началото на класическата сцена на състраданието и въведение към високо изговорените и убедително звучащи уверения, че момичето ще види бялата лястовица. Многократно повтореното "ще я видите" звучи като отчаян жест на духовен подвиг в безнадеждна ситуация. Има нещо патетично в

изразите „високо заговори той“ и „викаше след Моканина“ – две авторови ремарки, които сблъскват патоса на безнадеждността и трагизма, а изречението „Майката стисна очи и заплака.“ подсилва смисъла на обречеността.

В началото Моканина неосъзнато съчувства на непознатия („Затуй той се и ядоса на кучетата, нахока ги и пак погледна селянина...“), докато го разглежда и „претегля“, докато слуша разказа му, докато страданието все още е „чуждо“. Овчарят е учуден от легендата за бялата лястовица, но досетил се, че може съвсем да отчая нещастния баща, търси доказателства за възможността тя да съществува.

Йовков разгръща характеристиката на героя не пряко (чрез авторови оценки), а косвено /чрез промяната в поведението на овчаря/, като проследява различните етапи в развитието на отношението на Моканина. Неосъзнатото съчувствие, безпристрастното навлизане в историята на чуждото нещастие, състрадаването, спасителната лъжа и отчаяният вопъл към небето бележат тези етапи в сюжетното развитие. Болката и горчивината, които носи собствената му човешка душа, намират израз в патетично-болезненото обвинение-вик към небето на финала на разказа за жестоката несправедливост, отсъдила на целия човешки род – „по тоя свят“, т.е. навсякъде – безкрайно страдание за незначителни грехове. Бог – като „суров съдник“ – е носител на тази жестока несправедливост и човекът трябва да намери сили, за да се възправи срещу него. Заради своето непокорство (изначалният грях на Адам и Ева, т.е. на човешкия род) човекът е изгонен от доброто, хармоничното, съвършеното пространство Рая, а проклятието за тежък труд и nevoли тегне над хората. Като че ли обречен на вечно страдание, с думите на овчаря човекът негодува срещу тази своя орис, защото не вижда смисъла на това голямо изпитание. Човекът вече отказва да приема страданието като изпитание на любовта към Бога и на вярата в него (протестният вик на Моканина накрая); човекът схваща страданието като резултат от проклятието на един всесилен и безмилостен тиранин, който има властта над живота и смъртта.

Гунчо и Моканина са добри, но нещастни хора, защото и те, въпреки своята доброта, не успяват да се отклонят от предназначения пред човешкия род път на страданието. Животът и героите от разказа са разкрити в противопоставянето на два пространствени ориентира. Гунчо и семейството му са от с.Надежда (т.е. от населено място, при това носещо име, което се свързва с опита за спасяването на Нонка), но той е винаги на път. Първо-защото така припечелва за прехраната на семейството, и второ – защото обикаля баячки и лекари. Гунчо е човекът от пътя (идва при Моканина от шосето, казва, че ходи по селата, понякога слиза към морето; „колкото дохтори променихме“ – движение от един към друг, от едно място на друго, пътували са; „вода го сега...“, „и на, додохме“, „Та затуй съм дошел“, „Високият, едър селянин се закашля, хвана коня за юздите и го поведе“, „...високият селянин, който крачеше прегърбен и водеше малкото конче“). Пътят е знак на човешкия живот, той е хаосът на движението, символ на безкрайното страдание (безброй черни лястовици по жиците, които са разположени над пътя), на безсмислените усилия. В „По жицата“ пътят не означава простор, а обречена ограниченост в рамките на предварително определената съдба, в рамките на описаното. На финала на разказа погледът на

Моканина регистрира картината на трагичната обреченост-движението напред, "все по теля", е като че ли последният, почти безсмислен опит на човека да се противопостави на съдбата си.

Докато Гунчо е човекът от ПЪТЯ, Моканина е човекът в статично положение- "всеки ден запладняваше стадото все на тая поляна". Той стои всеки ден на едно място- поляната край шосето- и наблюдава пъстрия свят наоколо. От тук преминават коли и цели кервани и като река пред наблюдателните му очи се точи човешкият живот, а с него и мъката. Моканина седи на едно място и прави цървули от "нешавена" конска кожа, а животът протича край него, като разкрива пред внимателния му поглед различни съдби, които обаче навярно в повечето случаи си приличат, затова именно овчарят безпогрешно разбира, че "някаква беда" е довела непознатия при него.

По този начин, разкривайки героите си като хора от различни пространства, авторът успява да покаже различията в смисъла на техния живот и да изясни нравствената същност на всеки от тях. Гунчо е прекрасен в своето страдание на баща, а Моканина е прекрасен в своето съ-страдание на човек. Докато жертвата на единия (постоянни лишения) е в името на живота на собствените му деца, то жертвата на другия (потвърждаването на лъжата е морална жертва) е в името на човешкия живот изобщо.

Случката, върху която е изграден разказът, е незначителна: читателят става свидетел на това как при Моканина се отбиват непознати хора, между овчаря и другоселеца се завързва разговор, след това семейството си отива и Моканина отново остава сам, но нейната роля е да обедини хората в голямото страдание, като направи от двамата непознати "братя" именно чрез състраданието. Случката трябва да се разгледа като ситуация, в която хората ще направят морален избор и ще се проявят такива, каквито са. В центъра на авторовото внимание стои любовта към човека, която ражда готовността да се помогне на изпаднал в беда. Моканина окуражава непознатия, дава надежда на болната девойка, вживява се в чуждата болка и в човешката мъка изобщо като в свои- така прави той своя избор да бъде добър човек.

Чрез заглавието на разказа (" По жицата") и чрез указанието (" Все по теля, все по теля!") в една от репликите на овчаря авторът постига внушението, че човешкият живот е безкрайно страдание (лястовиците са "много, но все черни")- низ от трудности, изпитания и нещастия, едно постоянно умирање, но човекът не трябва да се отказва да търси смисъла на своето съществуване и щастието.

Вярата на народа в чудодейната сила на бялата лястовица е частица от митологичните му представи за света, който хората се стремят да опознаят. Но Йовков разширява смисъла на народното поверие и превръща бялата лястовица в символ на цялото си творчество. Тя е знак на надеждата за добро и смислено съществуване, знак на вярата, че прекрасното е възможно; тя е надеждата и дава на човека сила да се справи с мъката и страданието и да търси своето щастие. Затова в текста важно място заема зрителното възприемане на света. В малката по обем творба много често се среща глаголът "гледам" ("да видя")- гледа Моканина; гледа, без да вижда обаче, измъченият Гунчо; все гледа настрани Нонка. Честата употреба на тези глаголни форми бележи очакването на чудото, търсенето на

пътя и смисъла, за да може човекът да върви напред (т.е. да живее), въпреки изпитанията на злото.

В разказа злото е представено в различни форми, но е обобщено в образа на змията. В говоренето за нея се редуват различни глаголни форми за време, чиято стилистична роля е: първо, да се разграничат сегашният и миналият момент; второ, да се отдели свидетелската от несвидетелската позиция; трето, да се осмислят Гунчовите думи "Сън ли е било, истина ли е било – не знам", които свързват реално с нереално, както в целия разказ те осъществяват връзка чрез истината за нерадостния живот на човека, от една страна, и надеждата, която носи народното поверие, от друга.

Моканина говори на непознатия на "ти", защото външният вид на Гунчо очевидно подсказва близостта на двамата в социално отношение. Обръщението "братко" е израз на по-дълбоко сближаване, което се определя и става възможно от душевното сродяване между двамата непознати поради задействането на причинно-следствената връзка страдание – състрадание. Обръщението "чедо", употребено трикратно (сакралното число 3) от Моканина, когато се опитва да успокои и обнадее болната Нонка, показва, че той вече се е вживял в чуждата мъка като в своя и я е изстрадал дълбоко. Използвайки тези обръщения в речта на Моканина, авторът доизгражда образа на своя герой и разкрива душата му, която има сили да съчувства и да състрадава на изпадналите в беда непознати хора. Тези обръщения бележат момента на сливането с чуждите хора в тяхното страдание (извършва се своеобразно побратимяване в мъката).

Странно на пръв поглед, но текстът е построен главно около диалога между Гунчо и Моканина, а Нонка, която би трябвало да присъства по-осезателно, защото случката става по повод на нейната болест, не е активен герой в сюжетното действие. Вярно е, че все пак Нонка е предметът на говоренето между двамата мъже, цитират се нейни думи, тя е съвсем "наблизо" – макар и на заден план, накрая дори участва пряко с реч и действие. Но читателят става свидетел на разговора между бащата и чуждия човек, а не например на ставащото в каруцата между майката и дъщерята – те двете като че ли само допълват общата картина и Гунчовия образ. Всичко това дава основание на представата за "По жицата" като за разказ за страданието и съ-страданието в човешкия живот. Съпричастността и взаимопомощта според Йовков са важни, те са в основата на мъдростта на човешкото съжителство в този свят. Хората имат нужда един от друг, защото са "братя" с обща орис.

Със съдбата на героите от разказа "По жицата" Йовков внушава, че "по жицата" на човешкия живот, сред безброя "черни лястовици" – изпитания и страдание, може да се открие и една бяла – тази на вярата и надеждата – само тогава, когато любовта и съпричастността определят отношенията между хората.